

Suhtautuvatko historiantutkijat teorioihin välineellisesti ?

"Ja mitä minä tarkoitan sillä, että 'me' menetimme tilanteen hallinnan jo kauan sitten? Ketkä 'me'? Liian epämääräisesti sanottu, yliopistopiireissä todettaisiin. Ei sanoja voi käyttää miten mieleen juolahtaa. Jos sanotaan 'me', käsite täytyy määritellä. Kaikki täytyy määritellä. Kaikki täytyy määritellä ja rajata, sen olen oppinut yliopistossa, koska jos määrittelemme sanat, joita käytämme, tiedämme puhuvamme samasta asiasta, ja jos taas jätämme asiat määrittelemättä, saattaa olla, ettemme puhukaan samasta asiasta, että me kuvittelemme puhuvamme samasta asiasta mutta emme sitten puhukaan, mikä puolestaan johtaa kaikenlaisiin ikäviin tapahtumiin, se aiheuttaa väärinkäsityksiä ja kuolemia. Siksi kaikki täytyy määritellä. Kaikki sanat täytyy määritellä. Ja siinä sitä vasta on hommaa."

Erlend Loe: *Tosiasioita Suomesta.*¹

Uhka vai mahdollisuus?

Teoriat ovat olleet historiantutkimukselle perinteisesti hyvin ongelmallisia. Historiantutkimuksen sisällä ei ole kuitenkaan yhtä jakamatonta kantaa niiden merkityksestä alan tutkimuskäytännöissä ja itseymmärryksessä. Aihe nostaa vielä 2000-luvullakin tunteet pintaan. Ääripäävät tieteenalan sisällä hyvin kaukana toisistaan: toisille teoria edustaa uhkaa mutta toisille mahdollisuutta.

Osa historiantutkijoista pitää teorioita periaatteessa historiantutkimuksen alaan kuulumattomina ja sille jopa vahingollisina elementteinä. Perinteisen historiantutkimuksen edustajien mukaan lähteet puhuvat riittävästi puolestaan, kun taas teoriat yksinkertaistavat kohteen monimuotoisuuden ja rikkauden. Heidän mielestään teoriat vievät historiantutkimuksen kaltevalle pinnalle, josta ei ole paluuta: ne johtavat esimerkiksi spekulatiivisuuteen ja historian poliittiseen käyttöön. Teoriat hävittävät traditionaalisen käsityksen mukaan historiantutkimuksen omaleimaisuuden ja tekevät siitä yhteiskuntatieteiden vasallin.² Toisaalta on kasvava joukko eri traditioihin kytkeytyneitä historiantutkijoita, jotka ovat teoriasuuntautuneita ja pitävät eri taseisia teorioita välttä-

mättömänä osana historian tutkimusprosessia. Näiden kantojen välimaastoon mahtuu useita erilaisia suhtautumistapoja. Tässä(kin) mielessä historian tutkimusta on mahdotonta käsitellä yhtenä kokonaisuutena.

Jos kuitenkin tarkastellaan historian tutkimuksen kehitystä muutaman viimeisen vuosikymmenen aikana, niin selkeänä suuntana on ollut teoriamyönteisyyden lisääntyminen. Se liittyy ensi sijassa yhteiskuntatieteellisesti suuntautuneen sosiaal historian ja yleensä niin sanottujen uusien historioiden läpimurtoon erityisesti 1970-luvulta lähtien. Nämä suuntauksat ovat korostaneet teorioiden merkitystä historiallisessa analyysissa ja olleet hyvin poikki- ja monitieteisesti orientoituneita. Tieteiden välisten raja-aitojen madaltuminen on osaltaan edesauttanut "teoreettista käännettä" historian tutkimuksessa ja myös historiallisen orientaation vahvistumista yhteiskuntatieteissä.³ Esimerkiksi mikrohistoriallinen tutkimus on avannut molemmille tieteenaloille mahdollisuuksia lähestyä uudella hedelmällisellä tavalla teorianmuodostusta ja eri aikatasoilla liikkuvien ilmiöiden ja prosessien teoreettisesti ladattua tulkintaa.⁴

Historiantutkimuksen teoreettinen relevanssi on värittänyt myös yleisempää keskustelua historian tutkimuksen asemasta tieteiden kentällä. Teoriatonta historiaa on usein pidetty esimerkiksi yhteiskuntatieteisiin verrattuna epätieteellisenä ja spekulatiivisena. Sen ei ole ollut aina helppoa lunastaa ja perustella omaa paikkaansa akateemisessa maailmassa. Joidenkin mielestä historian tutkimus ajautui toisen maailmansodan jälkeen eräänlaiseen akateemiseen eristäytyneisyyteen. Historiantutkimuksen uusien suuntausten piirissä hahmoteltiin kaksi erilaista ulospääsyä, joita ei tarvitse välttämättä pitää toistensa vaihtoehtoina vaan toisiaan täydentävinä strategioina: toisaalta vuoropuhelu ja yhteistyö yhteiskuntatieteiden – ja muidenkin niin sanottujen systemaattisten tieteiden – kanssa eli käytännössä niiden tuottamien teorioiden ja käsitteiden hyväksikäyttö historian tutkimuksessa, ja toisaalta aikaisempaa vahvempi tukeutuminen historian tutkimuksen omaan, sille itselleen *luonteenomaiseen* teoreettisuuteen.⁵

Historian ja teorian suhdetta käsitellään tässä artikkelissa ensi sijassa *tutkimuskäytäntöjen* tasolla, siellä missä historia ja sosiologia käytännössä kohtaavat ja missä näiden tieteenalojen eroja ja yhtäläisyyksiä voidaan konkreettisesti arvioida. Tässä yhteydessä jäävät lähes kokonaan sivuun muut tieteenalat,

kuten esimerkiksi antropologia ja taloustiede, joista historian tutkimus on saanut runsaasti vaikutteita. Historiantutkijat ovat reflektoineet melko vähän teorioiden ja abstraktien käsitteiden yleistä merkitystä tutkimuskäytännöissään. Historian ja teorian suhde täytyy suurelta osin kaivaa esiin tutkimuksen tekemisen prosesseista, koettaa saada se mahdollisimman läpinäkyväksi. Artikkelini lähtökohtana on sellainen historian tutkimus, jossa teorioiden käyttöön suhtaudutaan periaatteessa myönteisesti, ja pääkysymyksenä se, millä tavalla tutkijat ovat pyrkineet hyödyntämään niitä omassa työssään. Vertailu erilaisiin sosiologian tutkimuskäytäntöihin auttaa täsmentämään historian tutkimuksen teoriasuhdetta. Käsittelyn painopiste on kuitenkin historian tutkimuksen sisällä; tavoitteenani ei ole tehdä systemaattista rajanvetoa historiallisen sosiologian suuntaan.⁶

Ainutkertaisuuksia ja yleistyksiä

Historiantutkimuksen ja sosiologian välinen suhde ja ero kulminoituu osaltaan kysymykseen teorian asemasta näillä tieteenaloilla. Perinteisesti historian tutkimuksen on ajateltu olevan idiografinen tiede, joka painottaa erilaisten historiallisten tilanteiden ainutkertaisuutta ja rajoittuu tapahtumahistoriaan, ja sosiologian puolestaan olevan nomoteettinen tiede, jolle on luonteenomaista tuottaa yleistyksiä, etsiä lainmukaisuuksia yhteiskunnallisesta kehityksestä ja pyrkiä eksplisiittiseen teoreettisuuteen.⁷ Jos lähdetään siitä, että historia keskittyy tutkimaan pelkästään uniikkeja tapahtumia, ei teorioilla, käsitteillä ja yleistyksillä ole sille juuri mitään annettavaa. Monet historian tutkijat ja yhteiskuntatieteilijät ovat todenneet tällaisen jyrkän erottelun virheelliseksi ja aikansa eläneeksi, vaikka sillä näyttäisikin olevan vielä kannatusta vahvasti tapahtumahistoriaan sitoutuneen historian tutkimuksen piirissä.⁸ Dikotominen asetelma peittää enemmän historian tutkimuksen ominaislaatua kuin paljastaa sitä.

Historiantutkijat ovat nykyään sangen yleisesti kiinnostuneita *sekä* ainutkertaisista ilmiöistä *että* yleisemmistä yhteiskunnallisista kehitys- ja muutostrendeistä ja ennen muuta näiden kahden *välisestä suhteesta* – juuri tämä kuvaa ehkä parhaiten historian tutkimuksen erityislaatuisuutta. Teoreettisuus ja konk-

reettisuus eivät sulje toisiaan pois historian tutkimuksessa, vaikka näiden yhdistäminen ei olekaan helppo tehtävä. Kun historian tutkijat kiinnittävät huomiota konkreettisesti esiintyvään yleiseen, he tarvitsevat avukseen abstrakteja käsitteitä. Kun he haluavat paljastaa ilmiöiden yksittäisiä ominaisuuksia, heillä täytyy olla sitä varten erilaisia vertailukohtia ja välineitä, joista eri tasoiset teoriat kuuluvat tärkeimpien joukkoon. Heidän käsityksensä mukaan teorioiden avulla saadaan aikaan juuri sellaista monikerroksista ja -ulotteista analyysia, joka ei ole mahdollista pitäytymällä pelkästään lähteisiin ja faktoihin tukeutuviin kontekstuaalisuuden ja kompleksisuuden ideoihin. Pelkkä narratiivinen deskriptio ei tyydytä kaikkia historian tutkijoita. He kohdistavat katseensa myös inhimillisessä toiminnassa esiintyviin säännönmukaisuuksiin, mutta eivät sulje silmiään tilannetekijöiltä, poikkeuksellisilta ja historiallisten prosessien ainutkertaisilta piirteiltä.⁹

Historiantutkimuksen ja sosiologian suhdetta on luonnehtinut tietty hyödyntämisen tai hyväksikäytön traditio, joka ei ole kuitenkaan ollut käytännössä yksipuolista vaan pikemminkin vuorovaikutuksellista. Kokonaan toinen asia on, ovatko vaihtokaupassa siirtyneet vastikkeet olleet samanarvoisia, ovatko molemmat osapuolet saaneet, mitä ovat tavoitelleet. Historiantutkijat ovat mielellään lainanneet sosiologien käsitteitä ja teorioita, ja sosiologit ovat käyttäneet historian tutkijoiden tuloksia omien yleistystensä raaka-aineina; sosiologit hyödyntävät yhä enemmän myös alkuperäisiä historiallisia aineistoja omissa tutkimuksissaan. Vaikka molemmat tieteenalat ovat hyötynneet tällaisesta kaupanteosta, liittyy tähän ajatteluun sangen kapea ja yksinkertaistettu näkemys *kummankin* tieteenalan teoria-empiria -suhteesta¹⁰.

Karrikoituun asetelmaan on sisältynyt sellaisia vastakkainasettelun aineksia, jotka ovat vaikeuttaneet kommunikointia yli tieteiden välisten rajojen. Aidan toiselta puolelta esitetty kritiikki on noudattanut pitkälti samaa kaavaa. Sosiologit ovat usein nähneet aihetta kritisoida historian tutkijoita eklektisestä tai löysästä teorian ja käsitteiden käytöstä, teorian piilottamisesta, yhteiskunnallisten rakenteiden sivuuttamisesta ja rajoittumisesta pelkästään ilmiöiden kuvaamiseen. Historiantutkijat ovat puolestaan usein arvostelleet sosiologeja historiallisten alkuperäisaineistojen karttamisesta, tukeutumisesta pelkästään sekundärlähteisiin tai perusteettomien yleistysten tekemisestä.¹¹ Vaikka tällaiseen

kritiikkiin on usein ollut puolin ja toisin aihettakin, liittyy siihen sellaista kaavamaisuutta, joka ei tavoita riittävästi tieteenalojen välisiä saati niiden sisäisiä eroja. Tosiasiassa näiden tieteenalojen edustajien välillä on ollut hedelmällistä yhteistyötä, jossa molemmat ovat voineet esiintyä itsenäisinä ja saada aikaan kumpaakin hyödyttävää vuoropuhelua¹². Historiantutkijoilla on käytännössä ollut myös teoreettista annettavaa sosiologeille, ja sosiologeilla on puolestaan ollut teoreettisen ulottuvuuden lisäksi tarjota vahva empiirinen panos historiantutkijoille.¹³

"Teoria" ei ole itsessään selkeä käsite. Historiantutkimuksen piirissä on aina metodioppaista lähtien jätetty sen luonteen pohdinta yllättävän vähälle. Teorioilla tarkoitetaan yleisesti ottaen abstraktioita, jotka ilmaisevat sosiaalisten ilmiöiden yhteisiä ominaisuuksia, käsitteellistävät ja selittävät niitä. Ne punovat yhteen yksittäisiä faktoja ja antavat niille merkityksiä¹⁴. Systemaattisesti kehitelty, kriittisesti punnitut ja eksplisiittisesti esitetyt teoriat ovat tulkintoja erilaisten ilmiöiden keskinäisistä suhteista.¹⁵

Tavanomaisesti teoriakäsitteen alle asetetaan hyvin eri tasolla liikkuvia yleistyksiä: voidaan puhua esimerkiksi makro-, meso- ja mikroteorioista tai suuria paradigmoista, keskitason teorioista ja empiirisistä teorioista tai suppeaan alaan kiinnittyvistä osateorioista, joita ovat esimerkiksi yksittäiset käsitteet. Näillä kaikilla on erilainen rooli tutkimusprosessissa ja usein ne ovat kaikki läsnä samassa tutkimuksessa, joskin erilaisin painotuksin. Robert Mertonin kehittämä "keskitason teorioiden" (*middle range theories*) idea on saanut kannatusta sellaisten teoreettisesti orientoituneiden historiantutkijoiden keskuudessa, jotka painottavat samalla kontekstuaalisuutta ja tutkittavan ilmiön monimuotoisuutta.¹⁶ Keskitason teoriat antavat mahdollisuuksia tuottaa sellaisia rajoitettuja ja ehdollistettuja yleistyksiä, joihin historiantutkijat ovat katsoneet rahoittensa riittävän. Niiden julkilausuttuna tarkoituksena on ohjata empiiristä tutkimusta. Keskitason teoriat ovat sukua esimerkiksi Max Weberin ideaaliteoriapin käsitteelle. Niin sanotuissa historiallisesti rajatuissa tai ehdollisissa teorioissa on kyse sellaisista abstraktioista, joiden selitysvoiman katsotaan rajoittuvan tiettyyn historialliseen, ajalliseen ja paikalliseen kontekstiin. Niihin kuuluvat yleistyksiset eivät ole luonteeltaan universaaleja, kaikkialla ja kaikissa historiallisissa olosuhteissa päteviä.¹⁷

”Teoria on väline”

Sosiologit ovat perinteisesti puhuneet teorian soveltamisesta tai teorioiden testaamisesta empiirisen aineiston avulla, vaikka nykysosiologian teoriasuhde onkin huomattavasti monimuotoisempi. Historiantutkijat ovat jossakin määrin vierastaneet kumpaakin lähtökohtaa. Heidän näkökulmastaan teorian soveltaminen sisältää ajatuksen (1) siitä, että tutkimus lähtee liikkeelle pelkästään teoriasta ja (2) siitä, että tutkimuksen kohdetta tarkastellaan teorian ehdoilla ja ikään kuin ylhäältä käsin, jolloin esimerkiksi rajattujen empiriasta kehitettyjen teorioiden mahdollisuus sulkeutuu pois tai jolloin historiantutkimukselle ominainen teorioiden ja empirian välinen vuoropuhelu ei korostu tarpeeksi: syntyy kuva yksi- eikä kaksisuuntaisesta liikkeestä. Teorian soveltamisella tarkoitetaan ensi sijassa teorian käyttöä tietyn aineiston analysoimisessa. Tällöin päälimmäisenä tavoitteena ei ole teorian kehittäminen vaan sen hyödyntäminen tutkimustehtävässä. Teorian soveltamista varten on sosiologiassa kehitetty runsaasti sääntöjä ja metodeja. Teorioiden testauksella pyritään erittelemään teorian kestävyyttä ja pätevyysaluetta erilaisten yhteiskunnallisten ilmiöiden tutkimuksessa.

Historiantutkimuksessa teorioiden käyttö on ollut ikään kuin luonnostaan väljempää kuin yhteiskuntatieteissä. Historiantutkijat ovat mielellään hakenneet sellaisia lähestymistapoja, jotka antavat riittävästi teoreettista ja empiiristä liikkumatilaa. Teorioiden testaamisen sijaan historiantutkijat pyrkivät teorioiden avulla pikemminkin valaisemaan empiriaa, ymmärtämään ja selittämään tapahtumia tai prosesseja ja liittämään niitä laajempiin yhteyksiinsä. Historiantutkimukselle ei ole kuitenkaan aivan vierasta sekään, että teorioista johdetaan sellaisia hypoteeseja tai olettamuksia, jotka luovat linkkejä teorian ja empirian välille ja tarjoavat tulkinnallisia kehyksiä eri ilmiöiden tutkimiselle¹⁸. Uudemmassa historiantutkimuksessa on otettu usein lähtökohdaksi teoreettisesti ladattu näkökulma, joka antaa enemmän pelivaraa kuin tarkasti lukkoon lyöty teoria; se kuitenkin rajaa tutkimuskohdetta riittävästi. Näkökulma mahdollistaa monien eritasoisten teoreettisten konseptioiden käyttämisen samassa tutkimuksessa, ja se jättää sijaa myös ”tulkinnalliselle mielikuvitukselle”. Teorioita on myös sosiologiassa käytetty jo pitkään avarasti. Erityisesti laadullisessa tutkimuksessa on lähtökohtana usein ollut eksplisiittisesti määritelty näkökulma tai

”teoreettinen viitekehys”, joka koostuu kohdetta jäsentävistä käsitteistä ja niiden suhteitten täsmennyksistä.¹⁹

Uudemmassa historian tutkimuksessa vallitsee sangen laaja yhteisymmärrys siitä, että teoriat ovat historian tutkimuksen työkaluja, eivät sen enempää eivätkä vähempää. Tähän teorioiden käyttökelpoisuutta korostavaan johtopäätökseen on voitu päätyä hyvinkin erilaisista lähtökohdista. Välineellisyyskin on voitu ymmärtää kapeammin tai väljemmin. Kysymys on ollut lähinnä siitä, kuinka pitkälle teorianmuodostuksen suuntaan historian tutkimuksessa voidaan mennä ilman, että astutaan yhteiskuntatieteiden puolelle.²⁰ Markku Hyrkkänen toteaa teoksessaan *Aatehistorian mieli* (2002), että tutkimuksessa käytettäviin ”empiirisiin” teorioihin kannattaa suhtautua instrumentaalisesti: ”Teoriat ovat historiallisessa selittämisessä ja ymmärtämisessä välttämättömiä. Mutta yhtä vääjäämättä ne ovat vain tutkimuksen välineitä. Aina kun aatehistorioitsijalle tarjotaan uutta teoriaa, on kysyttävä, mitä se merkitsee tutkimukselle.”²¹

Välineellisyys tarkoittaa toisaalta teorioiden välttämättömyyden tunnustamista ja toisaalta sitä, että historian tutkijat eivät anna niille kuitenkaan itseisarvoista asemaa, ne eivät ole päämäärä sinänsä. Niitä käytetään vain silloin ja vain siinä määrin kuin ne hyödyttävät ja vievät eteenpäin kutakin tutkimusta. Historiantutkijoilla ei ole useinkaan tapana pysähtyä teoreettisiin konseptioihin, käydä keskustelua niiden ehdoilla, vaan käyttää niitä ikään kuin ohimennen tulkinnallisina aineksina. Teoriat ovat tämän ajattelun mukaan historian tutkijoille enemmän käyttötavaraa tai niihin suhtaudutaan pragmaattisemmin kuin sosiologiassa yleensä, vaikka välineellisyys ei ole vierasta historialliselle sosiologiallekaan. Sen tunnetuimpiin edustajiin kuuluva Charles Tilly pitää teorioita työkalupakkina, josta löytyy välineitä syvien analogioiden havaitsemiseen, ja ”yleensä on parempi omistaa huono työkalu kuin ei mitään”²². Teorian valinnan ja käytön kriteerinä on siis sen *hedelmällisyys* tutkimuksen kannalta. Hedelmällisyydellä on puolestaan monta ulottuvuutta. Teoriat auttavat kohdistamaan tutkimusta uusiin kysymyksiin, muotoilemaan ja rajaamaan tutkimusongelmaa, ohjaamaan aineiston keruuta, järjestämään aineistoa loogisella tavalla, selittämään ja tulkitsemaan kohdetta ja lopulta tekemään tuloksista yleistettäviä ja helpottamaan keskustelua yli tieteenrajojen. Jos teorioita hyväksikäyttämällä saadaan uutta ja kiinnostavaa tietoa tai löydetään uusia tutkimuskysy-

myksiä, voidaan puhua niiden hedelmällisyydestä. Teorioiden hyötyjen lisäksi hedelmällisyyden vaatimus painottaa sitä, että ne kuuluvat koko tutkimusprosessiin, niillä on erilaisia tehtäviä tutkimuksen alusta sen loppuun saakka.²³

Mitä instrumentaalisuus tarkoittaa sitten suhteessa teorioiden kehittämiseen tai uusien teorioiden luomiseen? Jos historianantutkijan tarkoituksena on lainata tai hyödyntää suoraan esimerkiksi sosiologiassa kehitettyjä teorioita, niin silloin hänen ei oleteta antavan omaa panostaan niiden parantamiseen tai osallistuvan uusien konseptioiden muotoilemiseen. Jos instrumentaalisuus tulkitaan eettisessä mielessä tiukasti, niin historianantutkija voi ”ryöstöviljellä” sosiologien kehittämiä teorioita ja vain toivoa, että nämä tuottaisivat entistä paremmin hänen tarkoituksiinsa soveltuvia abstrakteja käsitteitä ja teorioita.

Historiantutkimuksen teoreettisuus

On kuitenkin paikallaan kysyä, luonnehtiiko instrumentaalisuus oikein ja riittävän tarkasti historianantutkimuksen suhdetta erilaisiin teoreettisiin konseptioihin, ja tarkastella lähemmin sitä, miten historianantutkijat ovat teorioita käyttäneet omassa tutkimustyössään. Sisältyykö alan tutkimuskäytäntöihin jotakin sellaista, joka ylittää välineellisyyden kriteerit ja joka kuvaa juuri historianantutkimukselle ominaista teoreettista reflektiota?

Ensinnäkin on aiheellista korostaa sitä, että historianantutkijat pystyvät vain harvoin käyttämään toisten tieteenalojen tuottamia teorioita sellaisenaan. Myös sosiologit operationalisoivat omalla tieteenalallaan kehitettyjä teorioita empiirisen tutkimuksen tarpeisiin, joten tässä suhteessa ongelma on yhteinen. Esimerkiksi teoreettisuuteen ja yleistettävyyteen pyrkivän sosiaalishistorian piirissä on Pertti Haapalan mukaan korostettu, ”että nämä käsitteet eivät saisi olla ’lainaa’ esim. sosiologialta, vaan sosiaalishistorian on itse problematisoitava ja luotava myös käsitteet, joita se käyttää”²⁴. Tällainen vaatimus ylittää selvästi ainakin ahtaasti tulkitun instrumentaalisuuden.

Historiantutkijoille teorioiden problematisointi tarkoittaa käytännössä niiden työstämistä kunkin tutkimuksen tarpeisiin. He joutuvat usein asettamaan – esimerkiksi lähdeaineistosta ja tutkimuksen kohteesta johtuvia – ehtoja ja vara-

uksia teorian käytölle. Teorioiden problematisointi tarkoittaa niiden pätevyysalueiden pohdintaa tekeillä olevan tutkimuksen kannalta. Käytännössä se merkitsee teoreettista työskentelyä, joka on tiiviisti sidoksissa tutkimuskohteen erityispiirteisiin. Usein historian tutkijoiden lähtökohtana näyttää olevan kriittinen suhtautuminen johonkin yleistävään teoriaan, mikä ei läheskään aina merkitse kielteistä suhtautumista teorioihin yleensä. Historiantutkijat – kuten myös monet sosiologit – ovat esimerkiksi lähteneet usein liikkeelle omaa tutkimusongelmaansa hahmotellessaan lineaariseen aikäkäsitykseen perustuvan modernisaatioteorian kritiikistä. He ovat tuoneet suureen modernisaatiokertomukseen pieniä vastakertomuksia, korostaneet prosessien ristiriitaisuuksia ja kehityksen eriaikaisuutta sekä nostaneet esiin sellaisia kulttuurisia muotoja ja käytäntöjä, jotka ovat jääneet sen katveeseen.²⁵ Kyse on kuitenkin ollut hedelmällisestä keskustelusta modernisaatioteorioiden kanssa.

Aina ei suurin ero teorioiden käytössä kulje tieteenalojen rajojen välillä vaan pikemminkin niiden sisällä. Samaa teoriaa voidaan käyttää eri tavalla niin historian tutkimuksen kuin myös yhteiskuntatieteiden piirissä.²⁶ Sosiaalisten verkostojen tutkimus on tästä yksi esimerkki. Verkostanalyysi on yhteiskuntatieteissä perinteikäs tutkimussuuntaus, jolla on omat kehittyneet menetelmänsä, konseptionsa ja keskenään kiistelevät koulukuntansa. Yhteiskuntatieteilijöillä on tapana erottaa selkeästi toisistaan verkostanalyysi omana teoreettis-metodologisena suuntauksenaan ja verkoston käsitteen metaforinen käyttö. Jälkimmäisessä tapauksessa verkosto on tutkimuskohdetta suhteellisen väljästi kuvaava käsite, joka parhaassa tapauksessa rikastuttaa kuvaa tutkittavasta ilmiöstä ja nostaa esille sen uusia piirteitä. Molempia tarkastelutapoja on käytetty myös historian tutkimuksessa, jossa kuitenkin verkoston metaforinen käyttö on ollut yleisempää kuin matemaattisia malleja hyödyntävä systemaattinen verkostanalyysi. Sekä monet sosiologit että historian tutkijat ovat ottaneet lähtökohdakseen verkostonäkökulman, joka on tarjonnut riittävän avaran ja kuitenkin teoreettisesti ladatun lähestymistavan ihmisten välisten sosiaalisten suhteiden, siteiden ja vuorovaikutuksen analyysille.²⁷

Historiantutkijoille usein – aivan aiheellisesti – esitetty vaatimus käsitteiden tarkasta määrittelystä ei ole niin yksinkertainen asia kuin voisi ajatella. Määrittelemine ei ole sama asia kuin suorien lainausten ottaminen toisen tieteen-

alan oppikirjoista. Perusvaatimuksena voidaan pitää sitä, että teorioita tai käsitteitä käytetään täsmällisesti, selkeästi ja yksiselitteisesti, mutta tutkimuksen luonteeseen kuuluu myös teoreettinen avoimuus; tutkimusprosessi voi, ja mielellään saisi, tuottaa käsitteille uusia sisältöjä ja painotuksia. Käsitteet eivät ole aina pelkästään tutkimuksen välineitä, vaan tutkimuksen kohde kuvataan ja rakennetaan käsitteellisesti, jolloin ne myös sisältyvät sen kohteeseen.

On totta, että tutkimukseen olennaisesti liittyvä kommunikatiivisuus jää toteutumatta, jos teoriat tai käsitteet jäävät sisällöltään hatariksi. Jorma Kalelan mukaan käsitteiden ja teorioiden huolettomasta käytöstä johtuu usein se, että historian tutkimuksen tulokset eivät aina avaudu naapuritieteiden edustajille. Epämääräisyydestä juontuvat osaltaan myös ”vaikeudet käyttää toisten tutkijoiden tutkimustuloksia ja niiden ymmärtäminen liian usein väärin; osaltaan sen vuoksi historiallinen tieto ei kumuloidu, ts. kasva aikaisempien tutkimusten pohjalta kerrannaisesti niin tehokkaasti kuin se voisi”. Keskeisten käsitteiden vajavaisen määrittelyn vuoksi jää päättelyn rakenne hämäräksi.²⁸

Olennaista on myös määritellä tutkimuksessa käytettävien erilaisten ja eri abstraktiotasoilla liikkuvien *teorioiden välinen suhde*, sillä ei riitä, että tutkija määrittelee kunkin teorian tai käsitteen erikseen. Se kuuluu elimellisesti tutkimusongelman hahmottamiseen, jolloin teorioita joudutaan muokkaamaan, kehittämään ja problematisoimaan. Otettakoon jälleen esimerkki verkostotutkimuksen alalta. Päästäkseen käsiksi sosiaalisten verkostojen *sisältöön* ja siihen, *miksi* ihmiset verkostoituvat, ovat ruotsalaiset historiantutkijat ja yhteiskuntatieteilijät pyrkineet yhdistämään Pierre Bourdieun sosiaalisten kenttien teoriaa ja laadullista verkostanalyysia, jolloin samassa tutkimuksessa on mahdollista käsitellä sekä toimijoiden yhteiskunnallisia asemia ja voimasuhteita eri kentillä että sellaisia ihmisten välisiä sosiaalisia suhteita, jotka eivät noudata näiden kenttien rajoja. Tämä ei onnistu ilman teoreettista kehitystyötä.²⁹

Juuri erilaisten konseptioiden yhdistäminen samaan tutkimukseen tuottaa usein uusia mielenkiintoisia tuloksia ja kysymyksiä jatkotutkimukselle, joskin se sisältää myös ongelmia, joista yksi on eklektisyyden vaara. Sen tutkija voi puolestaan välttää vain tekemällä eksplisiittistä teoreettista työtä, olemalla tietoinen omista lähtökohdistaan ja viemällä teorioita eteenpäin niin, että ne soveltuvat hänen tekeillä olevaan tutkimukseensa. Kalelan mukaan historiantutkija

on kuitenkin periaatteellinen ”eklektikko”, joka ei argumentoidessaan jätä käyttämättä mitään päättelytyyppejä, käytännöllistä järkeilyä, logiikan sääntöjä, tilastollisia aineistoja, erilaisia teorioita ja käsitteitä. Yhdessä ja samassa tutkimuksessa tehdään monenlaisia päätelmiä.³⁰

Toiseksi historiantutkija joutuu työstämään yleisiä teorioita tutkimuskohteen aajallisuuden ja paikallisuuden ehdoilla, jolloin hänelle tarjoutuu oivallinen tilaisuus osallistua teoriasisällöstä käytävään keskusteluun. Historiantutkimuksessa – ja yhtä lailla historiallisessa sosiologiassa – täytyy yhtäältä kiinnittää huomiota myös teorioiden historiallisuuteen, ottaa huomioon niiden historiallinen konteksti. Toisaalta historiantutkijan täytyy pohtia käyttämiensä teorioiden soveltuvuutta ja merkitystä oman rajatun tutkimuskohteen kannalta. Tällöin hän tulee lähelle sellaista historialliselle sosiologialle ominaista teoriasuhdetta, jota Charles Tilly on kutsunut historialähtöiseksi tai historian ehdollistamaksi teorianmuodostukseksi³¹. Reinhart Koselleck on puolestaan painottanut, että perusluonteeltaan laaja-alaisen historiantutkimuksen erityisenä tehtävänä tieteiden kentässä on tuottaa periodisoinnin teoriaa. Se tarkoittaa yhdeltä osaltaan aikaulottuvuuden tuomista metahistoriallisiin kategorioihin.³²

Useimmat yleiset teoriat on kehitetty tiettyjen spatiaalisten olosuhteiden tai aineistojen perusteella eivätkä ne välttämättä toimi, ainakaan yhtä hyvin, toisten maiden tai paikkakuntien tutkimuksessa, minkä vuoksi niihin täytyy tehdä täydennyksiä, suhteutuksia, korjauksia ja varauksia. Vertailevassa tutkimusotteessa joudutaan tekemään runsaasti teoreettista työtä, jotta tutkimusasetelma saataisiin hedelmälliseksi ja validiksi ja jotta samankaltaisuuksia ja eroja voitaisiin havaita: on puntaroitava tarkasti millä ehdoilla ja missä määrin esimerkiksi eri maita voidaan verrata keskenään. Vertailua on mahdollon toteuttaa kelvollisella tavalla ilman eksplisiittisiä käsitteitä, joita sovelletaan tutkimusaineistoon. Saksalaisen yhteiskuntahistoriallisen suuntauksen johtaviin edustajiin kuuluva Jürgen Kocka on tähdentänyt, että vertailu on ehdoton edellytys yleistysten tekemiselle ja teorioiden kehittelylle historiantutkimuksessa. Tässä sosiaalishistorioitsijoiden ja sosiologien näkökannat yhtyvät lähes täysin, vaikka vertailevan tutkimuksen käytännöissä saattaa olla tieteiden välisiä eroja. Vertailua voi pitää erityisesti historialliselle sosiologialle tyypillisenä metodisena välineenä tutkia yhteiskunnallisia muutosprosesseja ja tehdä teoreettisia yleistyksiä.³³

Kolmanneksi historiantutkijan on pohdittava käyttämiensä käsitteiden suhdetta aikalaisten käyttämiin käsitteisiin tai yleisemmin heidän kieleensä ja kulttuuriinsa. Tutkijalla on oikeus käyttää omia käsitteitään, mutta hänen on oltava tietoinen niiden merkityksistä ja esitettävä myös lukijoille se, miten ne suhtautuvat aikalaisten kieleen, miten he ne ymmärsivät ja miten he niitä käyttivät. Hänen on pohdittava, voiko hänen valitsemiaan käsitteitä käyttää juuri käsillä olevaan tutkimuskohteeseen, miten ne suhtautuvat sen kulttuuriin. Tässä on kyse paitsi tahattomien anakronismien välttämisestä myös sellaisesta teoreettisesta diskurssista, jonka voi sanoa olevan tyypillistä juuri historiantutkimukselle. Kaleltaa mukailien historiantutkijan omien käsitteiden täytyy tehdä oikeutta tutkimuksen kohteena oleville ihmisille, minkä vuoksi heidän kielensä ja käsitteensä on otettava vakavasti ja minkä vuoksi tutkijan on kiinnitettävä suurta huomiota omaan kieleensä.³⁴

Kun historiantutkija pohtii, mitä aikalaiset tarkoittivat esimerkiksi puhuesaan ”työväenliikkeestä”, hän voi peilata näitä merkityksiä erilaisiin sosiaalisten liikkeiden teorioihin, saattaa aikalaiskäsitteet ja ajankohtainen teoreettinen keskustelu vuorovaikutukseen toistensa kanssa. Vaikka historiantutkijan ensisijaisena tarkoituksena olisikin ymmärtää paremmin kohdettaan, sisältää hänen asetelmansa mahdollisuuksia esittää varteenotettavia kannanottoja sosiaalisten liikkeiden teoriaan yleisemmin. Historiantutkijan kysymyksenasettelu, jossa kaksi erilaista kulttuuria käyvät vuoropuhelua toistensa kanssa, saattaa tuoda uusia näkökulmia sosiaalisen liikkeen rajoja, sen syntyä ja sen sosiaalista pohjaa koskevaan keskusteluun. Se voi johtaa myös uusien hedelmällisten tutkimusasetelmien syntymiseen. Tästä perspektiivistä on syntynyt antoisaa vuorovaikutusta esimerkiksi niin sanottujen uusien ja vanhojen sosiaalisten liikkeiden tutkimuksessa³⁵.

Neljänneksi historiantutkimukseen perinteisesti liitetty arkikielisyysvaatimus edellyttää teoreettista pohdintaa, teorioiden konkretisointia ja joskus myös niiden ”yleistajuistamista”. Useinhan tiukka yleiskielen vaatimus on päinvastoin suunnattu teorioiden käyttöä vastaan, jolloin nämä kaksi asiaa on ymmärretty toistensa vaihtoehdoiksi³⁶. Historioitsijat perustelevat tavallisesti arkikielen käyttöä sillä, että tarkoituksena on saavuttaa mahdollisimman laaja lukijakunta ja vastata suuren yleisön odotuksiin: historian pitäisi olla kaikille

yhteistä ja kaikkien saavutettavissa olevaa tietoa. Arkikielen käyttö tulisi kuitenkin nähdä ennen muuta haasteena teoreettiselle työlle historiantutkimuksessa. Se kannustaa historiantutkijoita kehittämään ja parantamaan eri abstraktio-
tasolla liikkuvia käsitteitä oman tutkimusongelmansa rajoissa.

Täsmällisempää kuin puhua arkikielestä olisi painottaa sitä vaatimusta, että historiantutkimus tulisi kirjoittaa hyvin, sujuvasti ja yleisö huomioon ottaen. Kirjoittaminen on keskeinen osa historiantutkimusta. Teoreettisetkin pohdis-
kelut on mahdollista kirjoittaa ymmärrettävästi, joten kielelliset vaatimukset eivät sinänsä sulje teoriaa ulos. Toisaalta on niin, että arkikieleen kuuluu run-
saasti abstrakteja käsitteitä, kuten "talous", "politiikka", "valtio" tai "kansainvä-
lisyys", joiden käyttöä tutkimuksessa ohjaavat omat sääntönsä. Niitä käytetään
tutkimuksessa usein eri tavalla ja eri merkityksessä kuin arkisessa puheessa.

Esittelemäni neljä näkökohtaa ikään kuin ehdollistavat ja suhteuttavat aja-
tusta teorioiden välineellisestä käytöstä historian tutkimuskäytännöissä. Ne tuo-
vat esiin sen, että pyrkinessään käyttämään yleisiä teorioita hyväkseen mahdolli-
simman hedelmällisellä tavalla historiantutkija osallistuu myös teorioiden kehit-
telyyn, joskaan ei välttämättä samalla tavalla tai samassa laajuudessa kuin sosio-
logit. Historiantutkijat joutuvat käytännössä konstruoimaan uusia teorioita tai
korjaamaan aikaisempia oman tutkimuksensa tarpeisiin. Toisin sanoen histori-
antutkijat antavat takaisin muutakin kuin empiiristä aineistoa sosiologien teo-
reettisten pohdintojen raaka-aineeksi. Historiantutkijoiden teoreettinen panos
on sitä merkittävämpää, mitä tietoisempaa, tavoitteellisempaa ja eksplisiittisem-
pää se on. Historiantutkija voi asettaa itselleen myös teoreettisia tavoitteita, jotka
saattavat ylittää mahdollisimman pätevän ja uskottavan "historiallisen teorian"
tuottamisen omasta tutkimuskohteestaan. Kohteen teoreettisen selittämisen ja
ymmärtämisen lisäksi historiantutkijalta voi odottaa omaa panosta suoraan teo-
reettiseen keskusteluun – ilman että hänen tarvitsisi muuttua sosiologiksi.

Piiloteoriasta teoriaherkkyyteen

Eritasoisten teorioiden käyttö ei siis ole mitenkään vierasta historian tutkimukselle. Seuraavaksi jäsennän näitä käyttötapoja sen perusteella, millä tavalla ja kuinka julkilausutusti teoria on läsnä historiallisen tutkimusongelman muotoilussa ja käsittelyssä. Kaikissa tapauksissa kyse on jollakin tavalla instrumentaalisesta teorian hyödyntämisestä, alussa liikutaan kuitenkin välineellisyyden alapuolella ja lopussa kurkotetaan hieman sen yläpuolelle. Tavoitteenani on lähinnä tyypitellä suurta kirjoa, eikä niinkään esittää tyhjentävästi kaikkia mahdollisia teorioiden käyttötapoja.

Ensinnäkin voidaan puhua – joskin tietyin varauksin – *piiloteoreettisesta historiasta*, jossa voidaan erottaa kaksi alalajia. Toisaalta kyse on tutkimuksesta, jossa tietoisesti lähdetään lähteistä eikä tunnusteta yleisten analyyttisten käsitteiden merkitystä mutta jossa kuitenkin taustalla on enemmän tai vähemmän tiedostettuja teoreettisia tai vaikkapa ideologisia lähestymistapoja. Täydellistä teoriattomuutta ei nykyään kovinkaan paljoa avoimesti julisteta, vaan pikemminkin tapana on väljentää ”teorian” käsite niin laajaksi, että se menettää ominaislaatunsa ja myös analyysikykyä. Postmoderneja historiantulkintoja vastaan argumentoiva Mary Fulbrook korostaa, että kaikki historiantutkijat – jopa nekin, jotka suhtautuvat vihamielisesti tai vieroksuen teoriaan – käyttävät tutkimuksissaan teorioita, jotka hän samastaa esimerkiksi erilaisen esiymmärryksen, ennako-oletusten ja implisiittisten paradigmojen kanssa. Hänen mielestään ei ole olemassa ”epäteoreettista” tai ”teoriatonta historiaa” (*a-theoretical history*). Tällaiseen ”teorian käyttöön” kuuluvat Fulbrookin mukaan muun muassa ”tosiasioiden” konstituominen ja luokittelu, aihepiiriin kuuluvien ja kuulumattomien faktojen valinta, huomiot eri elementtien suhteesta, eri elementeille annetut merkitykset ja painotukset, historiallisen kokonaiskuvan muotoilu, metanarratiivi, lopullisten tulosten arviointi ja historian presentatio.³⁷

Jussi T. Lappalainen toteaa metodioppaassaan saman lähtökohdan niin, että yleisillä teorioilla pyritään historiantutkimuksesta tekemään väkipakolla ”hie-nompaa ja vaikeamman kuulosta”; ne ovat siis tarpeettomia tai vieraita oikealle historiantutkimukselle. Tällaisilla muotoiluilla pyritään, tartuntavaaran välttämiseksi, pitämään empiirinen historiantutkimus ja yleistävä sosiologia mah-

dollisimman etäällä toisistaan. Lappalaiselle teoria on sama asia kuin vastaaminen erilaisiin empiirisiin kysymyksiin: "Itse asiassa on niin, että kun kysyt ja vastaat tekemiisi kysymyksiin, sovellat, luot ja koko ajan kehität jonkinlaista teoriaa menneisyydestä." Hän katsoo, että "kukaan historiankirjoittaja näet ei todellisuudessa toimi ilman jonkinlaista 'esiymmärrystä', 'teoriaa' tai 'hypoteesia' – siis ajatusta siitä, miten asiat saattoivat olla. On lopulta siten kysymys vain siitä, sanotaanko lähtökohta ja alkuolettamukset julki vai ei." Hypoteesin ei tarvitse olla Lappalaisen mukaan "hieno" ja "teoreettinen" tuottaakseen hyviä tuloksia, vaan "parhaimmillaan se on järkeenkäypä yksinkertainen oletamus". Hypoteesien tekeminen on hänen mielestään "itse asiassa ihan silkan talonpoikaisjärjen käyttämistä".³⁸ Yleistäminen ja teorioiden kehittäminen historiantutkimuksen menetelmillä jää tällaisen ajattelun ulkopuolelle. Se ei kuulu historiantutkimuksen tehtävänasetteluun, vaikka tällaiseen lähestymistapaan sisältyy ajatus "teorioiden" hyväksikäyttämisestä.³⁹ Kokonaan toinen asia on, voidaanko täysin empirian tasolla liikkuvia "hypoteeseja" tai kysymyksiä pitää teorioina.

Toisaalta on olemassa sellaista "piiloteoreettista" historiantutkimusta, jota ohjaa tietoisesti käytetty teoria, mutta jonka tutkija jättää kuitenkin implisiittiseksi, sillä sen kanssa ei käydä avointa keskustelua. Teoriaa käytetään välineellisesti, mutta ikään kuin lukijalta salassa, hänelle asiaa suoraan kertomatta. Tällöin historiantutkija jättäytyy kuitenkin normaalin tieteellisen kontrollin ulkopuolelle, eikä hän halua myöskään nähdä vaivaa sen pohtimiseksi, mitä hänen tutkimustuloksensa merkitsevät yleisemmästä teoreettisesta perspektiivistä. Tästä huolimatta hän saattaa kirjoittaa upean tutkimuksen. Tällainen menetely oikeutetaan vetoamalla lukijoihin, joita teoreettinen keskustelu ei kiinnosta: tavoitteena on käsitellä puhdasta asiaa, usein esimerkiksi poliittista tapahtumahistoriaa. Toisinaan taas tutkimuksen luonne saattaa asettaa rajoituksia teoreettisille keskusteluille, mutta tutkijalla täytyisi kuitenkin olla keinoja vakuuttaa yleisönsä teorioiden merkityksestä ja asemasta tutkijan päättelyketjussa.

Molemmissa tapauksissa implisiittinen teoriankäyttö hankaloittaa tutkimuksessa käytettyjen "teorioiden" tieteellisyyden ja pätevyysarviointia. Jää hämärän peittoon, ovatko ne kyseiseen tarkoitukseen valideja, ovatko ne sisäisesti ristiriitaisia tai vaikka anakronistisia. Ilman julkilausuttua teoriasuhdetta tutkimus lepää huteralla pohjalla.

Toista tapaa voisi kutsua *teorian päälleliimaamiseksi*: tutkimuksen alussa esitetään ja määritellään aiheeseen liittyviä teorioita ja käsitteitä, jonka jälkeen tutkija siirtyy empiiriseen käsittelyyn – ja unohtaa tyystin alussa esittelemänsä teoreettiset konseptiot. Niihin ei enää käsittelyluvuissa palata eikä niitä käytetä tulkinnan apuneuvoina, vaan ne jäävät pelkäksi koristeeksi tai oppineisuuden osoitukseksi. Teorian päälleliimauksella pyritään antamaan tutkimukselle keinotekoisesti tieteellinen leima. Pahimmassa tapauksessa voidaan tuskin puhua edes teorian välineellisestä käytöstä, koska teoria ja empiria eivät aina edes kohtaa toisiaan. Tällaisissa tutkimuksissa varsinainen aiheen käsittely ei kärsisi, vaikka johdantoluvun teoriaosuus leikattaisiin kokonaan pois. Teorioiden irrallinen ja ulkokohtainen käyttäminen kiistää sen, että historian tutkiminen on yhtenäinen päättelyprosessi, jossa aineisto, teoriat ja kirjoittaminen liittyvät koko ajan toisiinsa ja kehittyvät jatkuvassa kosketuksessa toistensa kanssa. Perinteinen tiukka jako teoreettiseen johdantoon ja empiriapainotteisiin käsittelylukuihin sulkee pois vuorovaikutuksellisuuden päättelyketjun rakentamisessa ja kehittämisessä. Uudet teoriat tai käsitteet aktualisoituvat usein vasta tutkimusprosessin edetessä kun tutkija törmää ongelmiin tai umpikuijiin päättelyketjuun rakentaessaan⁴⁰.

Kolmas – ja melko usein harrastettu – tapa on *teorioiden heuristinen käyttö* historian tutkimuksessa. Teorioita käytetään viitteellisesti, niistä haetaan ideoita, kiinnekohtia, vertailuja, kysymyksiä ja tulkinnallisia aineksia. Jos tällainen käytötapa eksplikoidaan ja perustellaan, sitä voidaan pitää legitiiminä siinä kuin jotakin muutakin tapaa hyödyntää teorioita. Eri abstraktiotasolla liikkuvilla teorioilla on erilainen asema historian tutkimuksen kysymyksenasetteluissa. Kun teoriaa tai käsitettä käytetään heuristisesti, ei tarkoituksena ole tukeutua siihen kokonaisuudessaan vaan ainoastaan joiltakin tutkimustehtävään soveltuvilta osilta. Toisaalta heuristinen lähestyminen pakottaa miettimään teorioita suhteessa tutkimuskohteeseen, jolloin päälleliimausta luonnehtiva irrallisuus jää pois. Teorian ja tutkimuskohteen kulttuurin välillä on selkeästi suhde, vaikka löyhä ja mahdollisesti rakenteellisesti vähäpätöinen. Heuristisuus saattaa olla relevantti ”menetelmä” myös teoreettisen kehittelyn kannalta, sillä sekin sisältää ajatuksen eräänlaisesta teorian testaamisesta, jossa kysymyksiä ei esitetä pelkästään aineistoon vaan myös itse teoriaan päin. Se edellyttää onnistuak-

seen "teoreettista mielikuvitusta", jota ilman ei uusia konsepteja synny. Aikaisemmin mainitsemani "sosiaalisten verkostojen" käsitteen metaforinen käyttö kuuluu tähän kategoriaan – ja parhaimmillaan myös seuraavaan.

Neljättä tapaa voidaan kutsua *dialogiseksi teorian käytöksi*, jossa sosiologiset – tai jollakin muulla tieteenalalla luodut – teoriat ja tutkimuskohde ovat tasa-arvoisemmassa ja symmetrisemmässä asemassa kuin edellisissä tapauksissa. Vieläkään ei välttämättä tulla samalle viivalle sosiologien kanssa, sillä tehtävänasettelu ulottuu harvoin uusien teorioiden luomiseen, mutta sekään ei ole tässä lähtökohdassa suljettu pois.⁴¹ Dialogisuus pitää sisällään vuorovaikutussellisuuden, jatkuvan vuoropuhelun, antamisen ja saamisen periaatteen, jota ei voi syntyä ilman yhteistä keskustelupohjaa. Se sisältää eräänlaisen sopimussellisuuden ja keskinäisen kunnioituksen ajatuksen.

Vaikka Hyrkkänen hyväksyy ajatuksen teorioiden välineellisestä käytöstä, niin hän ei ymmärrä sitä ahtaasti vaan puolustaa itse asiassa dialogisuutta ja teoriasuuntautuneisuutta aatehistoriallisessa tutkimuksessa. Hän on samaa mieltä Dominic LaCapran kanssa siitä, että teorian ja käytännön pitäisi tukea toisiaan, niiden suhteen pitäisi olla "dialoginen ja toisiaan provosoiva". Hyrkkänen vaatii paljon teoreettiselta reflektiolta: "Sen on oltava käsitteellisesti selkeää ja käytännöllisesti relevanttia, tutkimusta tukevaa ja edistävää. Teorian edistäminen ei ole pelkästään teoreetikkojen tehtävä vaan myös empiiristä tutkimusta tekevien velvollisuus."⁴² Hänen käsitykseensä voi mielihyvin yhtyä. Tutkijalla on oltava teoreettista herkkyyttä ja hänen tulee olla tietoinen omista teoreettisista ja metodisista valinnoistaan. Vain silloin hän pystyy antamaan kohteelleen merkityksiä, luomaan konteksteja, vakuuttamaan yleisönsä ja kehittämään myös tutkimuksen teoreettisia välineitä.⁴³ Tulee kuitenkin mieleen ajatus, että miksi puhua instrumentaalisuudesta kun täsmällisesti ottaen ei ole tarkoitus rajoittua pelkästään siihen, vaan ottaa selkeästi askel eteenpäin, osallistua myös teoreettiseen keskusteluun ja antaa siihen oma, historiantutkimukselle ominainen, panoksensa. Onkin sanottava, että välineellisyys kuvaa vain osittain historiantutkimuksen suhdetta teorioihin. Mikään ei estä historiantutkijoita menemästä pidemmälle.

Dialogisessa suhteessa historia ja sosiologia keskustelevat keskenään, ikään kuin oppivat toinen toisiltaan. Tarkoituksena on kuunnella mitä toinen osa-

puoli sanoo eikä puhua toisen ohi.⁴⁴ Tästä tietoisesti järjestetystä kohtaamisesta syntyy jotakin uutta: teoreettisesti ladattua historian tulkintaa tai teoreettisesti perusteltu selitys tutkimuksen kohteena olevalle historialliselle ilmiölle. Molemmat ikään kuin läpäisevät toisensa. Jotta näin tapahtuisi, on tehtävä runsaasti esityötä, jolla teoreettisuus voidaan saada *osaksi* historian tutkimusta. Teorioiden kehittämistä voidaan pitää myös historian tutkijoiden ja sosiologien yhteisenä tehtävänä, vaikka jälkimmäiset ovatkin tehneet tähän saakka raskaimman työn. Yksi syy tähän on ollut se, että historian tutkijat ovat liian harvoin palanneet teoriaan käytettyään sitä välineellisesti omissa tulkinnoissaan.⁴⁵ Aivan tavatonta se ei ole kuitenkaan ollut.⁴⁶ Historian tutkijoiden soisi nykyistä enemmän pohtivan tutkimuksensa päätteeksi myös sitä, mitä annettavaa heidän tutkimuksellaan on teoreettiseen keskusteluun, tuoko se siihen jotakin uutta vai vahvistaako se aikaisemmin vallalla olleita käsityksiä – toisin sanoen heidän odottaisi maksavan velkansa, ja mielellään korkojen kanssa. Tasavertaisessa vuoropuhelussa ei kummankaan osapuolen tarvitse pelätä itsenäisyytensä tai omaleimaisuutensa menettämistä.

Suhteellisuuden (ja huumorin-)taju on aina terveellistä säilyttää. Siksi teorioiden pohdinta kannattaa myös päättää sitaattiin Erlend Loen mainiosta romaanista. Kirjan päähenkilö muistelee, kuinka ”opiskeluaikanani määrittelin iltaisin määrittelemästä päästyäni, yömyöhäiseen saakka”, kun muut huvittelivat, ”ravasivat elokuvissa ja kapakoissa”:

”Mutta minä määrittelin. Ja siitä huolimatta saatoin siis lipsauttaa suustani sanan ’me’, jonka voi tulkita miten tahansa. Se ei ole hyvä asia, ja joka päivä tapahtuu asioita, jotka eivät ole hyviä ja kysyä sopii, miksi näin käy, ja ainoa varma asia on se, että kaikki virtaa, että määritelmät virtaavat ja että kaikki virtaa, niin kuin vesi, ja että vesi selviytyy lopulta voittajaksi. Loppujen lopuksi voittaja on aina vesi.”

Kirjallisuus

- Abrams, Philip (1982): *Historical Sociology*. Cornell University Press: New York.
- Alapuro, Risto (1998): Sosiaaliset verkostot ja kollektiivinen toiminta. Teoksessa Kaj Ilmonen & Martti Siisiäinen (toim.): *Uudet ja vanhat liikkeet*. Vastapaino: Tampere.
- Alasuutari, Pertti (2001): *Laadullinen tutkimus*. 3. uudistettu painos. Vastapaino: Tampere.
- Allardt, Erik (1983): *Sociologia I*. WSOY: Helsinki.
- Anttila, Anu-Hanna (2005): Yleistettävyyden ongelmat historiallisen sosiologian tutkimuksessa. Teoksessa Pekka Räsänen, Anu-Hanna Anttila & Harri Melin (toim.): *Tutkimus menetelmien pyörteessä. Sosiaalitutkimuksen lähtökohdat ja valinnat*. PS-Kustannus: Jyväskylä.
- Bayly, C.A. (2004): *The Birth of the Modern World 1780-1914*. Blackwell: London.
- Burke, Peter (1994): *History and Social Theory*. Polity Press: Cambridge.
- Burke, Peter (1980): *Sociology and History*. Controversies in Sociology: 10. George Allen & Unwin: London.
- Cipolla, Carlo M. (1991): *Between History and Economics. An Introduction to Economic History*. Basil Blackwell Ltd: Oxford.
- Dahlgren, Stellan & Anders Florén (1996): *Fråga det förflytna. En introduktion till den moderna historieforskningen*. Studentlitteratur: Stockholm.
- Elton, Geoffrey R. (1969): *The Practice of History*. Fontana: Glasgow.
- Evans, Richard J. (1997): *In Defence of History*. Granta Books: London.
- Fay, Brian, Philip Pomper & Richard T. Vann (eds.) (1998): *History and Theory. Contemporary Readings*. Blackwell Publishers: Oxford.
- Fogel, Robert William & G.R. Elton (1983): *Which Road to The Past? Two Views of History*. Yale University Press: New Haven and London.
- Fullbrook, Mary (2002): *Historical Theory*. Routledge: London and New York.
- Goldthorpe, John H. (1994): The Uses of History in Sociology: a Reply. *The British Journal of Sociology* 45 (1), 55–77.
- Goldthorpe, John H. (1991): The Uses of History in Sociology: Reflections on some Recent Tendencies. *The British Journal of Sociology* 42 (2), 211–230.
- Gunneriusson, Håkan (red.) (2002): *Sociala nätverk och fält*. Opuscula Historica Upsaliensia 28: Uppsala.
- Haapala, Pertti (1989): *Sosiaalishistoria. Johdatus tutkimukseen*. Käsikirjoja 12. Suomen Historiallinen Seura: Helsinki.
- Haapala, Pertti (1986): *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Vastapaino: Tampere.
- Hannikainen, Matti (2004): *Rakentajat suhdanteissa. Palkat, työttömyys ja työmarkkinakäytännöt Helsingin rakennustoiminnassa 1930-luvun laman aikana*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 162. Suomen Tiedeseura: Helsinki.
- Hietala, Marjatta (2001): Mitä tutkia ja miten? Teoksessa Sari Autio, Sari Katajala-Peltomaa, & Ville Vuolanto (toim.) *Historioitsijan arki & tutkimuksen prosessi*. Vastapaino: Tampere.
- Hyrkkänen, Markku (2002): *Aatehistorian mieli*. Vastapaino: Tampere.
- Ilmonen, Kaj & Martti Siisiäinen (toim.) (1998): *Uudet ja vanhat liikkeet*. Vastapaino: Tampere.
- Iggers, Georg G. (1984): *New Directions in European Historiography*. Revised edition. Methuen: London.
- Jordanova, Ludmilla (2000): *History in Practice*. Arnold: London.
- Kalela, Jorma (2000): *Historiantutkimus ja historia*. Hanki ja Jää. Gaudeamus: Helsinki.
- Kalela, Jorma (1995): Kirjoittamisen ulottuvuudet historiantutkimuksessa. Teoksessa Leena Rossi & Hanne Koivisto (toim.): *Kirjoittamisen ulottuvuudet historiantutkimuksessa*. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja n:o 33. Turun yliopisto: Turku.
- Kalela, Jorma (1993): *Argumentaatio ja rekonstruktio tutkimusprosessissa*. Poliittinen historia. Julkaisuja C:43. Turun yliopisto: Turku.
- Kalela, Jorma (1972): *Historian tutkimusprosessi. Metodinen opas oman ajan historiaa tutkiville*. Gaudeamus: Helsinki.
- Kocka, Jürgen (1996): The Uses of comparative history. Teoksessa Ragnar Björk & Karl Molin (red.): *Societies made up of History. Essays in historiography, intellectual history, professionalisation, historical social theory & proto-industrialisation*. Akademtryck: Stockholm.

- Kocka, Jürgen & Thomas Nipperdey (1979): Einführung. Teoksessa Jürgen Kocka & Thomas Nipperdey (hrsg.): *Theorie und Erzählung in der Geschichte*. Deutscher Taschenbuch Verlag dtv: München.
- Koselleck, Reinhart (2002): *The Practice of Conceptual History*. Translated by Todd Samuel Presner and Others. Stanford University Press: Stanford.
- Lappalainen, Jussi T. (2002): *Haluatko historiankirjoittajaksi?* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 895. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Le Goff, Jacques (1992): *History and Memory*. Translated by Steven Rendall and Elizabeth Claman. Columbia University Press: New York.
- Lloyd, Christopher (1986): *Explanation in Social History*. Basil Blackwell Ltd: Oxford.
- Loe, Erlend (2002): Tosiasioita Suomesta. Like: Helsinki.
- McDonald, T. (1996): *The Historic Turn in the Human Societies*. The University of Michigan Press: Ann Arbor.
- Melin, Harri (2005): Vertailevan tutkimuksen monet lähtökohdat. Teoksessa Pekka Räsänen, Anu-Hanna Anttila & Harri Melin (toim.): *Tutkimus menetelmien pyörteessä. Sosiaalitutkimuksen lähtökohdat ja valinnat*. PS-Kustannus: Jyväskylä.
- Merton, Robert K. (1968): *Social Theory and Social Structure*. The Free Press: New York.
- Mäkelä, Päivi (2003): Vertailu – jokapäiväistä vaan ei tuttua. *Historiallinen Aikakauskirja* 101 (1), 113–126.
- Patzig, Günther (1979): Theoretische Elemente in der Geschichtswissenschaft. Teoksessa Jürgen Kocka & Thomas Nipperdey (hrsg.): *Theorie und Erzählung in der Geschichte*. Deutscher Taschenbuch Verlag dtv: München.
- Peltonen, Matti (1999): *Mikrohistoriasta*. Hanki ja Jää. Gaudeamus: Helsinki.
- Ruonavaara, Hannu (2004): Tarvitaanko yleistä vai historiallisesti erityistä teoriaa? Teoksessa Pekka Räsänen, Hannu Ruonavaara & Ismo Kantola (toim.): *Kiistoja ja dilemmoja – sosiologisen keskustelun vastakkainasetteluja*. Kirja-Aurora: Turku.
- Ruonavaara, Hannu (1995): Teoria ja historia – keskustelua historiallisen sosiologian dilemmasta. *Sociologia* 32 (4), 253–262.
- Ruonavaara, Hannu (1993): *Omat kodit ja vuokrahuoneet. Sosiologinen tutkimus asunnonhailinnan muodoista Suomen asutuskeskuksissa 1920–1950*. Sarja C:97. Turun yliopisto: Turku.
- Saaritsa, Sakari & Kari Teräs (2003): Verkostot työväenhistoriassa. Teoksessa Sakari Saaritsa & Kari Teräs (toim.): *Työväen verkostot*. Väki voimakas 16. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura: Vaasa.
- Sihvola, Juha (2000): Anakronismi ja sen välttäminen. Teoksessa Pauli Kettunen, Auli Kultanen & Timo Soikkanen (toim.): *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista. Osa 1. Juhlakirja Jorma Kalelalle hänen 68-vuotispäivänään 12.11.2000*. Kirja-Aurora: Turku.
- Stinchcombe, Arthur L. (1978): *Theoretical Methods in Social History*. Academic Press: New York.
- Suoninen, Marja (2001): Mikrohistoria vastauksena historiallisen sosiologian dilemmaan. *Sociologia* 38 (1), 14–26.
- Teräs, Kari (2004): Turkulainen suomenkielinen liikemiesverkosto taloutta ja kulttuuria modernisoimassa. Teoksessa Maija Mälikalli & Ulrika Grägg (toim./red.): *Moderni Turku 1920- ja 1930-luvuilla – Det moderna Åbo under 1920- och 1930-talen*. 22 kirjoitusta – 22 artikkelia. Kulttuurihistoria, k&h. Turun yliopisto: Turku.
- Teräs, Kari (2003): Liikeverkostot. Teoksessa Sakari Saaritsa & Kari Teräs (toim.): *Työväen verkostot*. Väki voimakas 16. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura: Vaasa.
- Teräs, Kari (2001): *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880-1920*. Bibliotheca Historica 66. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Tilly, Charles (1981): *As Sociology Meets History*. Academic Press: New York, London, Toronto, Sydney & San Francisco.
- Tosh, John (1989): *The Pursuit of History. Aims, Methods and New Directions in the Study of Modern History*. Longman: London.
- Wehler, Hans-Ullrich (1979): Anwendung von Theorien in der Geschichtswissenschaft. Teoksessa Jürgen Kocka & Thomas Nipperdey (hrsg.): *Theorie und Erzählung in der Geschichte*. Deutscher Taschenbuch Verlag dtv: München.

- Wellman, Barry (1988): Structural analysis: from method and metaphor to theory and substance. Teoksessa Barry Wellman & S.D. Berkowitz (eds.): *Social structures: a network approach. Structural analysis in the social sciences 2*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Åmark, Klas & Joakim Palme (1999): Historia, samhällsvetenskap och välfärdsstat i brutnings-tid. *Sociologisk Forskning*. Supplement 1999: Anders Berge, Walter Korpi, Joakim Palme, Sten-Åke Stenberg & Klas Åmark (red.): Välfärdsstat i brutningstid: Historisk-samhälls-vetenskapliga studier om genus och klass, ojämlikhet och fattigdom. 9–39.

Viitteet

Kiitän Jorma Kalelaa, Timo Myllyntausta, Sakari Saaritsaa, anonymiä refereeä ja kirjan koko työryhmää arvokkaista huomautuksista ja kommentteista käsikirjoitukseen.

- 1 Loe 2002, 63–64.
- 2 Ks. Evans 1997, 75–79, 83–86.
- 3 Burke 1994, 19; McDonald 1996.
- 4 Peltonen 1999, 38–39, 62–63; Suoninen 2001, 19–24.
- 5 Ks. Iggers 1984, 108–115; Burke 1994, 14–21, 38–43; Koselleck 2002, 1–2; Fay, Pomper & Vann 1998.
- 6 Anu-Hanna Anttila käsittelee omassa artikkelissaan lähemmin historiallisen sosiologian teoriasuhdetta.
- 7 Ks. Elton 1969, 23, 39–43, 55; Fogel & Elton 1983; Allardt 1983, 47; Goldthorpe 1994, 55–56; Ruonavaara 1995, 253.
- 8 Ks. Hannu Ruonavaaran ensimmäinen artikkeli tässä kirjassa; Goldthorpe 1991; Peltonen 1999, 38–39.
- 9 Kalela 1972, 17–18, 40; Tosh 1989, 133–134; Ruonavaara 1993, 11–14; Åmark & Palme 1999, 14–15, 30–32.
- 10 Jordanova 2000, 62.
- 11 Ruonavaara 1995; Goldthorpe 1991, 1994.
- 12 Abrams 1982, 300–301; Le Goff 1992, 205–206; vrt. Burke 1980, 1994.
- 13 Esimerkiksi sosiologien sotien jälkeiseltä ajalta tekemät kyselytutkimukset ovat ainutlaatuisia historian tutkimuksen lähteitä, joita on tässä tarkoituksessa käytetty Suomessa vielä melko vähän.
- 14 Cipolla 1991, 55.
- 15 Ks. Ruonavaara 1993, 11–14; Ruonavaara 1995, 253; Suoninen 2001, 15.
- 16 Ks. tarkemmin Anu-Hanna Anttilan artikkeli tässä kirjassa.
- 17 Merton 1968; Åmark & Palme 1999, 16–17; Dahlgren & Florén 1996, 85–90; Jordanova 2000, 62; Lloyd 1986, 20–22, 50–53; Suoninen 2001, 16.
- 18 Åmark & Palme 1999, 17, 19–20.
- 19 Alasuutari 2001, 79–82.
- 20 Ks. mm. Kocka & Nipperdey 1979, 7–13; Wehler 1979, 17–39; Patzig 1979, 137–152.
- 21 Hyrkkänen 2002, 17–18.
- 22 Tilly 1981, 11; Ruonavaara 2004, 25.
- 23 Cipolla 1991, 55–59; Dahlgren & Florén 1996, 94–95; Åmark & Palme 1999, 18; vrt. Kalela 2000, 81–83.
- 24 Haapala 1989, 15.
- 25 Ks. esim. Bayly 2004.
- 26 Åmark & Palme 1999, 13.
- 27 Saaritsa & Teräs 2003, 7–11; Alapuro 1998, 333–340; Teräs 2001, 28–33; 2003, 134–137; Wellman 1988, 19–61.
- 28 Sit. Kalela 1972, 46; ks. emt., 67–68; Hietala 2001, 25–28.
- 29 Ks. Gunneriusson 2002; Teräs 2004, 287–315.
- 30 Kalela 1993, 52.
- 31 Tilly 1981, 12, 26; Ruonavaara 2004, 25–26.

- 32 Koselleck 2002, 4. Myös uudemmassa historiallisessa sosiologiassa on painotettu tutkimuksen ajallisen ulottuvuuden entistä parempaa ja monipuolisempaa huomioon ottamista. Sen edustajat katsovat, että erottamalla ilmiöistä ja prosesseista eri aikatasoja päästään entistä syvemmälle toiminnan ja rakenteiden analyysissä. Suoninen 2001, 17.
- 33 Kocka 1996, 208–209; ks. myös Åmark & Palme 1999, 22–24; Mäkelä 2003; Melin 2005; Anttila 2005, 204–207.
- 34 Kalela 1995, 83–87, 103–110; Sihvola 2000.
- 35 Ks. Ilmonen & Siisiäinen 1998; Teräs 2001.
- 36 Ks. Lappalainen 2002, 53–54; Fullbrook 2002, 86–87.
- 37 Fullbrook 2002, 33, 35, 74–82, 86; ks. myös Lappalainen 2002, 55–56.
- 38 Lappalainen 2002, 55–56, 61.
- 39 Yleistettävyyden ongelmista historiallisessa sosiologiassa ja historiatieteessä ja sellaisista keinoista, joilla niitä voidaan ratkaista, ks. Anttila 2005, 201–218.
- 40 Kalela 1995, 15–16.
- 41 Vrt. Stinchcombe 1978, 2–4.
- 42 Hyrkkänen 2002, 17–18.
- 43 Hyrkkänen 2002, 225–226.
- 44 Burke 1994, 30.
- 45 Åmark & Palme 1999, 33–34.
- 46 Esimerkiksi Pertti Haapala palaa tutkimuksensa *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920* (1986) viimeisessä luvussa ”Mallit ja Tampere” omien tutkimustulostensa pohjalta teoreettiseen keskusteluun luokkateorian soveltamisesta. Tuoreemmasta tutkimuksesta mainittakoon Matti Hannikaisen väitöskirja *Rakentajat suhdanteissa. Palkat, työttömyys ja työmarkkinakäytännöt Helsingin rakennustoiminnassa 1930-luvun laman aikana* (2004), jossa hän työn loppupuolella analysoi kohdettaan erilaisten uusinstitutionaalisten teorioiden valossa. Molemmissa tapauksissa on mukana on myös teorioiden kehittämisen aspekti.